Catalunya, el context necessari de la gran empresa colombina

Víctor Cucurull Miralles
Historiador i gestor cultural
victorcucurull52@gmail.com

RESUM

Vet aquí una reflexió entorn al context històric, polític, socioeconòmic i cultural que va motivar i fer possible una de les empreses nàutiques més rellevants de la història, pel fet que va permetre la incorporació del continent americà a la dinàmica de les societats europees des de finals del segle XV.

I alhora fer un repàs de quines eren les necessitats i les característiques singulars de la societat catalana de l'època, així com els seus orígens i evolució des del segle X, per ser una ferma candidata a assumir un alt protagonisme en la concepció, planificació, finançament i realització d'aquella empresa colombina, sense entrar en l'anàlisi dels fets i de les conseqüències posteriors.

1. INTRODUCCIÓ I OBJECTIUS

És un goig i un honor presentar aquesta ponència des d'aquest edifici, la Casa de Convalescència, actual seu de l'IEC, construït a mitjan segle XVII, en el mateix recinte que, durant més de cinc-cents anys, ha estat l'estatge del gran Hospital de la Santa Creu. Difícilment podríem trobar un indret més adequat per parlar del desenvolupament institucional de Catalunya i de quin fou el seu paper en la construcció d'Europa.

La qüestió que plantegem és perquè i com Catalunya va saber construir una societat capaç de generar unes institucions de govern i els instruments que feren possible l'expansió mediterrània durant l'edat mitjana i, al capdavall, esbrinar si aquest fou el context necessari per emprendre amb èxit les grans empreses oceàniques de la fi del segle XV.

La descoberta del Nou Món no fou un fet aïllat ni el resultat exclusiu de la genialitat d'un individu. Fou la culminació d'un llarg procés de construcció jurídica, institucional, econòmica i cultural que, a Catalunya, havia començat gairebé cinc segles abans. Un país en el que, progressivament, la força deixà de ser el fonament exclusiu de l'ordre polític i començà a ser substituïda pel dret, el pacte i les institucions, en una evolució pionera dins l'Europa medieval.

L'Hospital de la Santa Creu, des d'on avui fem aquesta reflexió, no fou una iniciativa aïllada. Formava part d'una societat que havia estat capaç de crear institucions tan innovadores com les assemblees de Pau i Treva, les Corts Generals, la Diputació del General, el Consolat de Mar o la Taula de Canvi de Barcelona. A aquest entramat institucional cal afegir-hi l'expansió del comerç marítim, el perfeccionament de les arts de la navegació i una intensa activitat intel·lectual i científica que situaren Catalunya entre les societats més dinàmiques de la Mediterrània occidental. És en aquest context que cal situar els viatges de Colom al Nou Món.

La qüestió fonamental, doncs, no és únicament la identitat personal del navegant, sinó quin tipus de societat podia concebre, organitzar, finançar i dur a terme una empresa marítima d'una magnitud sense precedents. Els grans esdeveniments històrics responen sempre a unes necessitats objectives i són el resultat d'una evolució lenta, en què el dret, les institucions, el coneixement i l'organització social acaben configurant una determinada manera d'afrontar els reptes del seu temps.

Per això aquesta ponència no pretén demostrar ni refutar l'autoria individual d'aquella gesta nàutica. Altres investigadors ja han exposat les seves hipòtesis, i l'estat actual de la recerca, sobretot, després de la publicació del *Gran Manual de la descoberta d'Amèrica* de Jordi Bilbeny (2026), permet considerar molt versemblant el protagonisme del context català. El nostre propòsit és analitzar les condicions que feren possible aquella empresa, perquè només una societat profundament familiaritzada amb les arts de la mar, capaç de construir naus, dominar la navegació, organitzar grans expedicions comercials i gestionar-ne els riscos podia plantejar-se la recerca d'una nova ruta cap a Orient després de la caiguda de Constantinoble l'any 1453.

Tractarem, doncs, de seguir aquest procés històric, des de la Pau i Treva fins als Usatges, de les Corts Generals al Consolat de Mar, de la Taula de Canvi a l'Hospital de la Santa Creu, dels gremis a les Drassanes Reials de Barcelona. Veurem com totes aquestes institucions i iniciatives acabaren configurant un model de governança i una societat extraordinàriament innovadora, sense els quals difícilment es pot entendre el context en què es produïren les grans empreses marítimes de la fi del segle XV i primer terç del segle XVI.

2. FENT UNA MICA D'HISTÒRIA

Atès l'objecte de la nostra reflexió, convé retrocedir uns quants segles, perquè cap de les institucions que hem esmentat no va aparèixer de manera sobtada ni responia a un projecte preconcebut. Totes són el resultat d'un llarg procés històric que cal entendre en el seu context i en conjunt.

La singularitat del que, amb el pas del temps, acabarà essent Catalunya té un dels seus fonaments més sòlids en la reorganització política d'Europa impulsada per la monarquia

carolíngia. La coronació de Carlemany com a emperador el Nadal de l'any 800 pel papa Lleó III, no només modificà l'equilibri polític europeu, sinó que també determinà la configuració de la frontera meridional del nou imperi.

Els comtes dels territoris que més endavant constituirien Catalunya reberen la missió de defensar aquesta frontera davant el califat de Còrdova. Aquesta responsabilitat els conferí una personalitat política pròpia i els situà en contacte permanent amb dues de les grans civilitzacions de l'època: la cristiana occidental i la islàmica. El califat cordovès era aleshores una de les realitats polítiques, econòmiques i culturals més avançades de la Mediterrània, fet que convertí aquests territoris no només en una frontera, sinó també en un espai de relació i d'intercanvi.

Al llarg dels segles, els seus governants hagueren de combinar la defensa militar amb la negociació, les aliances i els pactes. No sempre fou una opció ben compresa, i més d'un comte de Barcelona fou apartat del poder, jutjat o fins i tot ajusticiat per haver defensat formes de convivència entre els dos grans blocs polítics peninsulars.

A aquesta realitat política si afegia una altra circumstància decisiva per la seva situació geogràfica, Catalunya ha estat sempre una terra de pas, on durant mil·lennis hi han conviscut pobles de procedències diverses: ibers, celtes, grecs, fenicis, cartaginesos, romans, jueus, magribins, pobles germànics i molts altres. Sense idealitzar aquesta convivència, és evident que aquesta llarga experiència afavorí una societat oberta als intercanvis, al comerç i a la circulació de persones i d'idees.

Potser és aquí on cal cercar una de les constants més profundes de la història catalana: la preferència pel pacte davant la confrontació i una certa desconfiança envers la guerra quan deixa de ser estrictament defensiva. Aquesta actitud no eliminà els conflictes, però acabà fent possible una manera diferent d'entendre l'exercici del poder.

I és precisament aquí on trobem el primer gran punt d'inflexió de la nostra història. Aquella predisposició al pacte cristal·litzaria al començament del segle XI, en un dels moviments més originals de l'Europa medieval: la Pau i Treva de Déu.

3. LA PAU I TREVA: NEIX UNA NOVA MANERA D'ENTENDRE EL PODER

Cap a les acaballes del primer mil·lenni es produí un fet decisiu per a la història del país. Amb l'extinció de la dinastia carolíngia i l'accés al tron dels Capets, el comte Borrell II deixà de retre vassallatge als nous monarques francs. No només era un gest polític, sinó la constatació que, després de més d'un segle de transmissió hereditària dels comtats, Catalunya iniciava un camí propi.

Aquella autonomia creixent coincidí amb un notable prestigi militar. Les hosts catalanes eren considerades entre les més eficaces del seu temps i participaren, a començaments del segle XI, en les lluites successòries del califat de Còrdova. La victòria proporcionà un immens botí que enriquí sobtadament comtes, bisbes i abats, però també consolidà un règim feudal cada vegada més dur, en què la força amenaçava d'esdevenir l'únic fonament de l'ordre polític.

Davant aquesta situació, una part de la societat optà per limitar el poder mitjançant unes regles comunes. Aquesta fou la gran novetat. Impulsada per l'abat i bisbe Oliba, es convocà als prats de Toluges la primera Assemblea de Pau i Treva de Déu, de la qual se celebrarà el mil·lenari l'any 2027.

La reunió de Toluges representà molt més que una iniciativa religiosa. Per primera vegada, nobles, eclesiàstics i poble acordaren establir períodes de treva, protegir espais de refugi —les sagreres— i garantir que determinades persones quedessin al marge de la violència. Hi apareix també un principi que acabarà essent fonamental: la presumpció d'innocència. Naixia així una idea absolutament innovadora: fins i tot la força havia de sotmetre's al dret.

Aquest principi alterava profundament la manera d'entendre el poder. Mentre en bona part de l'Europa feudal, el dret era sovint la conseqüència de la força, a Catalunya començava a obrir-se pas una concepció diferent: la força només era legítima quan actuava d'acord amb el dret.

L'any 1032, a Vic, aquell primer pacte moral es convertí en dret positiu amb l'aprovació de les primeres Lleis de Pau i Treva. Era l'inici d'un procés que conduiria als Usatges, a les Constitucions, a les Corts Generals i, finalment, a un model polític fonamentat en el pacte i la supremacia del dret.

Per això la Pau i Treva no constitueix només un episodi destacat de la història medieval catalana. És el primer fonament d'una arquitectura institucional que, al llarg dels segles, faria possible el desenvolupament del dret propi, de les institucions representatives i d'una societat preparada per afrontar els reptes polítics, econòmics i marítims de la fi del segle XV.

4. ELS USATGES: QUAN EL PACTE ESDEVÉ DRET

Sota el patrocini dels comtes Ramon Berenguer I el Vell i Almodis de la Marca, l'any 1068 s'aprova la primera compilació dels Usatges de Barcelona. No es tractava de crear unes lleis completament noves, sinó d'ordenar i sistematitzar els costums, les pràctiques jurídiques i els acords que ja s'havien anat consolidant durant les dècades anteriors, especialment arran de la Pau i Treva.

Un segle més tard, l'any 1173, ja es disposava de la compilació escrita més antiga conservada, redactada en llatí, que poc després seria traduïda al català, fet que en facilità la difusió i l'aplicació.

Els Usatges eren molt més que un simple recull de normes. Constituïren la plasmació jurídica d'una nova concepció de la societat orientada a garantir la convivència mitjançant la seguretat jurídica. Reconeixent drets, regulaven obligacions i fixaven procediments que limitaven l'arbitrarietat, sometent l'exercici del poder a unes regles comunes.

Aquest és el seu veritable significat històric. La comunitat política deixava de dependre exclusivament de la voluntat dels poderosos i començava a reconèixer l'existència d'un dret superior que obligava tothom.

Tanmateix, l'evolució del país, el creixement de les ciutats, l'expansió del comerç i la complexitat creixent de la vida pública exigien un desenvolupament legislatiu més ampli. Sense deixar mai de ser la base del dret civil català, els Usatges obriren el camí a les Constitucions de Catalunya i a la consolidació de les Corts Generals com a màxim òrgan legislatiu de la nació.

5. LES CONSTITUCIONS I LES CORTS: A LA BASE DEL GOVERN PACTAT

Si la Pau i Treva havia introduït el principi que la força havia de sotmetre's al dret, i els Usatges n'havien fixat les primeres formulacions del dret civil, el pas següent consistia a dotar el país d'un sistema Constitucional capaç d'adaptar-se a una societat en constant evolució.

A diferència d'altres regnes europeus, on la voluntat del sobirà podia esdevenir per si sola font de dret, al Principat les lleis fonamentals només es podien aprovar amb l'acord de les Corts. Les **Constitucions de Catalunya**, norma jurídica de rang superior, només podien ésser modificades per les mateixes Corts.

Aquestes Constitucions garantien, d'una banda, els drets col·lectius del país davant qualsevol arbitrarietat de l'autoritat reial i, de l'altra, un ampli conjunt de garanties individuals: la llibertat de residència, la inviolabilitat del domicili i de la correspondència, *l'habeas corpus,* el dret a no servir a l'exèrcit reial si no era per defensar territori català, el dret a no ser condemnat sense proves i, sobretot, l'obligació dels tribunals de jutjar d'acord amb el dret. Per facilitar-ne l'aplicació, les **Constitucions i Actes de Cort** foren compilades i actualitzades diverses vegades, entre d'altres els anys 1413, 1494, 1589 i 1706.

L'any 1251, els Usatges de Barcelona foren reconeguts formalment com la base del dret civil català. La continuïtat entre la Pau i Treva, els Usatges i les Constitucions quedava així plenament consolidada..

Un dels moments més significatius arribà a les Corts de Tarragona de 1260, on s'establí que qualsevol ordre reial contraria a les Constitucions era nul·la i que cap jutge ni cap oficial no estava obligat a executar-la. El text ho resumí en una expressió memorable: *«L'ordre ha d'ésser rebuda, però cal deixar-la incomplerta.»* Poques fórmules expressen amb tanta claredat la primacia del dret sobre la voluntat del governant.

Aquest principi assolí una nova dimensió a les Corts de Barcelona de 1283. Pere II el Gran hi establí que les Corts Generals s'havien de reunir periòdicament, "una vegada l'any" i es comprometé, tant ell com els seus successors, a observar i fer observar allò que hi fos acordat.

Sis anys més tard, a les Corts de Montsó de 1289, s'aprovava el principi de l'Observança, segons el qual les lleis obligaven igualment tots els ciutadans i, sobretot, el mateix rei i els seus oficials. Aquest principi fou reafirmat solemnement a les Corts de Barcelona de 1481, convertint-se en una de les pedres angulars del constitucionalisme català.

Durant el regnat de Jaume II, les Corts reunides a Barcelona l'any 1291 aprofundiren encara més en aquesta filosofia política en establir que ningú —fos ric o pobre, clergue, cavaller, ciutadà o habitant d'una vila— no podia ésser detingut arbitràriament. Es consolidava així un principi essencial: la protecció de tota persona davant l'abús del poder.

Aquesta tradició fou desenvolupada pels grans juristes catalans. Entre ells destaca Lluís de Peguera (1540-1610), doctor en ambdós drets, que formulà el concepte d'*immunitas plebis*, és a dir, la protecció jurídica del poble davant qualsevol actuació arbitrària del poder. No es tractava d'una simple construcció doctrinal, sinó d'una idea que inspirà nombroses Constitucions i consolidà una de les tradicions jurídiques més notables de l'Europa moderna.

La preocupació per la justícia es mantingué viva durant els segles següents. Així, a les Corts de Perpinyà de 1351, convocades per Pere III el Cerimoniós, s'aprovà una Constitució que obligava els jutges a dictar sempre sentència i els impedia escudar-se en defectes formals que deixessin indefensa una de les parts, especialment si era pobra. La mateixa preocupació pel bé comú s'estengué també a l'activitat econòmica. En aquelles Corts s'establí que la seu principal d'un negoci no pogués traslladar-se amb l'únic objectiu d'eludir les obligacions tributàries contretes amb la comunitat on exercia la seva activitat. L'interès general prevalia així sobre el benefici particular.

A mitjan segle XIV, aquest edifici institucional havia assolit una notable maduresa. El poder legislatiu residia en les Corts; el dret era aplicat per una judicatura cada vegada més estructurada, i només restava completar el tercer pilar del sistema: l'organització estable del poder executiu.

6. LA DIPUTACIÓ DEL GENERAL: L'ORGANITZACIÓ DEL PODER EXECUTIU

Arribats en aquest punt, el sistema polític català havia resolt bona part de les qüestions relatives al dret i a la seva elaboració. Restava, però, una pregunta fonamental: qui havia d'executar els acords adoptats en Corts i administrar els recursos necessaris perquè les lleis fossin efectives?

La resposta arribà durant les Corts reunides a Cervera l'any 1359, amb la creació de la Diputació del General, concebuda inicialment com l'organisme encarregat d'administrar les contribucions aprovades per les Corts i gestionar els recursos fiscals del Principat.

Ben aviat, però, aquella funció estrictament financera resultà insuficient. A partir de les Corts de Montsó de 1362-63, la Diputació adquirí una estructura permanent i assumí la responsabilitat de vetllar per l'execució dels acords de Corts i per la defensa de les Constitucions entre una convocatòria i la següent. És també aleshores quan s'imposa progressivament la denominació de Generalitat de Catalunya, nom amb què la institució ha arribat fins als nostres dies.

D'aquesta manera, el sistema polític català completava una arquitectura institucional singular dins l'Europa medieval. Les Corts elaboraven les lleis; l'Audiència Reial les interpretava i aplicava; la Diputació del General n'assegurava l'execució i administrava els recursos públics. Sense respondre encara a la formulació moderna de la separació de poders, aquest model anticipava clarament una concepció del govern basada en l'equilibri institucional i en la limitació recíproca de les diverses autoritats.

L'evolució culminà políticament amb la Concòrdia de Vilafranca de 1461, que reconeixia explícitament el paper de la comunitat política en el govern del país. Tanmateix, aquest mateix principi desencadenà poc després la Guerra Civil catalana (1462-1472), que posà de manifest fins a quin punt les institucions estaven disposades a defensar les Constitucions i el govern pactat.

Lluny de desaparèixer, aquell model sortí reforçat durant el regnat de Ferran II. Les Corts de 1481 reafirmaren solemnement el principi de l'Observança, segons el qual les Constitucions obligaven també el rei i tots els seus oficials. La tradició resumeix aquesta realitat amb una expressió atribuïda al mateix Ferran el Catòlic: *«Els catalans són més repúblics que súbdits.»* Més enllà de la seva literalitat, la frase reflecteix una idea essencial: l'autoritat del sobirà quedava subordinada al dret pactat.

Aquest marc institucional proporcionà l'estabilitat necessària perquè prosperessin les grans institucions econòmiques, comercials i assistencials del país. El desenvolupament del comerç, de la banca, de la navegació o de la sanitat no s'explica sense aquesta seguretat jurídica, que afavoria la confiança, la inversió i la innovació.

És precisament en aquest context que també floreix una intensa activitat intel·lectual i científica. Perquè la construcció de la modernitat catalana no fou només institucional; fou també una manera nova d'entendre el coneixement i la seva aplicació al govern de la societat.

7. EL CONEIXEMENT I LA CIÈNCIA: EL PENSAMENT AL SERVEI D'UNA SOCIETAT EN TRANSFORMACIÓ

No és casualitat que en paral·lel al desenvolupament de les seves institucions, Catalunya visqués una notable expansió del coneixement. Les societats que gaudeixen d'estabilitat jurídica, protegeixen les llibertats i afavoreixen la circulació de persones, idees i mercaderies, esdevenint també espais especialment propicis per al progrés intel·lectual. El país que havia fet del pacte una forma de govern i del dret una eina d'ordenació de la convivència es convertí igualment en un territori propici per a la reflexió filosòfica, científica i política.

Entre totes les figures d'aquest període destaca, de manera indiscutible, Ramon Llull. La seva *Ars Magna* constitueix un dels intents més ambiciosos de la cultura medieval per construir un sistema racional del coneixement, capaç d'ordenar les diferents disciplines i facilitar el diàleg entre cultures i religions. La seva estructura combinatòria ha estat considerada per nombrosos pensadors un precedent llunyà de la lògica formal, del pensament algorítmic i, fins i tot, de determinats plantejaments de la informàtica contemporània. Sigui quina sigui la valoració d'aquestes interpretacions, el que resulta indiscutible és la profunda influència que exercí sobre el pensament europeu.

També Ramon Sibiuda ocupa un lloc destacat en aquest corrent intel·lectual connectant amb bona part de l'humanisme europeu, de manera més o menys directa, influint en pensadors contemporanis dels temps de l'empresa colombina com Erasme, Joan Lluís Vives i Thomas More. La seva obra així mateix inspirà Michel de Montaigne, que li dedicà la cèlebre *Apologia de Ramon Sibiuda*, incorporant moltes de les seves reflexions als *Assaigs*. I, a través de Montaigne, àdhuc en Francis Bacon, Descartes, Pascal, entre altres. No es tracta d'establir una dependència lineal entre tots ells, sinó de recordar que determinades línies de pensament nascudes als territoris de la Corona Catalana participaren activament en la construcció de la cultura europea.

En l'àmbit polític sobresurt igualment Francesc Eiximenis, un dels autors catalans medievals més llegits i difosos. A *Lo Regiment de la cosa pública*, escrit el 1383 per als jurats de València, reflexiona sobre el bon govern, l'organització de la ciutat i el paper de les institucions. Defensa el comerç com una activitat útil per al conjunt de la societat, condemna la corrupció, l'especulació i la immobilització del capital, i situa sempre el bé comú com a finalitat última de l'acció política.

Aquesta concepció enllaça plenament amb el fil conductor que hem anat seguint al llarg d'aquesta exposició. El pacte havia generat el dret; el dret havia donat lloc a les institucions; i aquestes creaven un marc d'estabilitat que afavoria el desenvolupament del coneixement, de l'economia i de la innovació. Institucions, dret i pensament formaven part d'una mateixa cultura política.

Tanmateix, hi hagué un àmbit on aquesta síntesi entre dret, economia, tecnologia i organització institucional assolí la seva màxima expressió: la navegació i el comerç marítim. Fou a la Mediterrània on Catalunya desenvolupà les eines jurídiques, econòmiques i tècniques que convertirien el Consolat de Mar en una de les institucions jurisdiccionals de l'àmbit mercantil més influents de l'Europa medieval.

8. EL CONSOLAT DE MAR: EL DRET AL SERVEI DE LA NAVEGACIÓ

La Mediterrània del segle XIII era un espai d'intercanvis intensíssims. Les mercaderies circulaven entre Orient i Occident, els capitals travessaven ports molt diversos i les expedicions comercials comportaven riscos considerables. Però perquè aquell món funcionés no n'hi havia prou amb disposar de bones naus i navegants experimentats. Calia també un sistema jurídic capaç de donar seguretat als intercanvis. És en aquest context que neix el Consolat de Mar.

Els seus antecedents es troben en les *Ordinacions de la Ribera de Barcelona* de 1232 i en els usos i costums marítims que regulaven la navegació al port barceloní. L'any 1258 Jaume I confirmà oficialment aquestes *Ordinacions*, reconeixent un dret consuetudinari que s'havia anat consolidant.

Entre els anys 1260 i 1270 es redactaren els primers *Costums de la Mar*, una part dels quals s'incorpora posteriorment als *Costums de Tortosa*, fet que evidencia la ràpida difusió d'aquest dret marítim. El procés culminà amb la creació dels Consolats de Mar de Barcelona (1282), València (1283) i Mallorca (1326).

La importància d'aquestes institucions anava molt més enllà de la resolució de conflictes entre mercaders. El Consolat de Mar establia les normes que regulaven tota l'activitat marítima: la construcció i la propietat de les naus, els contractes de transport, el règim dels nòlits, les responsabilitats en cas d'avaria, les assegurances, les operacions mercantils i la liquidació dels negocis. En definitiva, convertia el risc inherent a la navegació en un risc jurídicament regulat.

Aquest és, probablement, el seu llegat més important. Sense seguretat jurídica no hi ha inversió; sense inversió no hi ha grans expedicions comercials. El *Llibre del Consolat de Mar* acabà esdevenint una de les grans compilacions del dret mercantil europeu i exercí una influència decisiva sobre la legislació marítima de nombrosos països durant segles.

Altrament aquesta expansió institucional anà acompanyada de la formació d'una extensa xarxa humana de mercaders establerts arreu de la Mediterrània i de les costes atlàntiques. Entre aquests grups tingueren un paper especialment rellevant molts jueus catalans, coneguts en nombroses fonts com a *catalanim.* Integrats plenament en la vida econòmica del país, compartien la llengua i la cultura catalanes i desenvolupaven una intensa activitat mercantil.

Després dels avalots de 1391, sobretot pel fet de l'assalt al Call de Barcelona, molts optaren per convertir-se, mentre que d'altres s'establiren als barris i alfòndecs catalans de la Mediterrània, del nord d'Àfrica, d'Itàlia, de Flandes, dels Països Baixos o d'Anglaterra. Sense perdre els seus vincles, continuaren actuant en xarxa i contribuïren decisivament a l'articulació dels circuits comercials internacionals que, a la fi del segle XV, connectaven la Mediterrània amb l'Atlàntic.

Observem, doncs, la coherència del procés històric que hem anat reconstruint: primer es pacta la convivència; després es construeix el dret; el dret crea institucions polítiques; i aquestes fan possible un dret mercantil prou sòlid perquè el comerç internacional prosperi, inclús superant els conflictes propis d'una societat avançada, complexa, oberta i molt dinàmica.

Altrament, el dret, per ell mateix, encara no era suficient. Les grans empreses comercials requerien també institucions capaces de custodiar capitals, facilitar el crèdit i garantir les operacions financeres. Aquesta necessitat donaria lloc a una nova innovació de primer ordre: la Taula de Canvi de Barcelona.

9. LA TAULA DE CANVI: LA FINANÇA D'UNA SOCIETAT COMERCIAL

Si el Consolat de Mar proporcionava la seguretat jurídica necessària per al comerç marítim, calia encara una altra peça perquè aquell sistema funcionés plenament: una institució capaç de garantir la circulació dels capitals i el finançament de les grans operacions comercials.

Amb aquest objectiu, l'any 1401, el Consell de Cent fundà la Taula de Canvi de Barcelona, considerada un dels primers bancs públics d'Europa. Creada inicialment per ordenar les finances de la ciutat i garantir la seguretat dels dipòsits i dels pagaments, ben aviat es convertí en una institució cabdal de l'economia catalana. El seu primer administrador documentat fou Guillem Colom i Saplana.

La Taula estava oberta tant a particulars com a les institucions públiques. L'any 1413 ja actuava com a entitat financera de la Generalitat, i poc després també gestionava els comptes de l'Església i de la monarquia. El 1433 administrava prop de 1.500 comptes, una xifra que reflecteix el notable desenvolupament del sistema financer català, com s'acredita en els set

volums del segle XV, de les 940 unitats documentals custodiades a l'Arxiu Històric de la Ciutat de Barcelona a la Casa de l'Ardiaca.

La seva funció anava molt més enllà de la simple custòdia de diners. Facilitava el crèdit, garantia els dipòsits i assegurava les operacions econòmiques que exigia el comerç internacional. Sense una institució d'aquestes característiques, difícilment haurien pogut finançar-se empreses marítimes de gran envergadura, amb els elevats riscos que comportaven.

El Consolat de Mar aportava la seguretat jurídica; la Taula de Canvi, la seguretat financera. Ambdues institucions constituïen dues peces inseparables d'un mateix sistema econòmic, fruit d'una societat que havia après a substituir la incertesa per l'organització i el risc per la confiança.

Tanmateix, el desenvolupament d'una economia tan dinàmica també generava noves responsabilitats col·lectives. Una ciutat que aspirava a ser un gran centre comercial havia de disposar igualment d'institucions capaces d'atendre les necessitats socials dels seus habitants. És en aquest context que cal entendre la fundació de l'Hospital de la Santa Creu.

10. L'HOSPITAL DE LA SANTA CREU: INSTITUCIÓ D'ASSISTÈNCIA UNIVERSAL

La fundació de l'Hospital de la Santa Creu, l'any 1401, tampoc no fou un fet aïllat. Constitueix una nova mostra de la capacitat d'organització d'una societat que havia anat construint, al llarg de segles, institucions destinades a garantir no només el bon govern i el desenvolupament econòmic, sinó també el benestar col·lectiu.

La iniciativa partí del Consell de Cent, que acordà reunir en una sola institució els diversos hospitals existents a la ciutat —els d'en Colom, en Marcús, el canonge Vilar, Sant Llàtzer i en Desvilar— per tal d'oferir una assistència més eficaç i millor organitzada. L'acord fou aprovat el 15 de març de 1401 i confirmat pocs mesos després, el 5 de setembre, mitjançant una butlla del papa Benet XIII.

Aquest projecte esdevingué una realitat esplèndida durant segles perquè s'arrelava en una tradició molt antiga, representada per noms com Arnau de Vilanova, Jacme d'Agramunt, Jafudà Bonsenyor o, en Lluís Alcanyís ja en temps de la descoberta, que contribuïren decisivament al desenvolupament d'una medicina d'excel·lència, en la mesura dels mitjans de l'època, als territoris de la Corona catalana, tant en l'àmbit de la cirurgia com pel que fa al tractament d'afeccions i, sobretot, en la cura dels malalts com es pot copsar per les característiques dels edificis construïts a tal fi, cas de la Casa de Convalescència i encara en la prevenció com mostren els diversos tractats de pestilència.

L'Hospital es convertí en el principal centre assistencial de Barcelona. El seu finançament combinava aportacions privades particulars, almoines, llegats testamentaris i diversos privilegis concedits per les autoritats civils i eclesiàstiques, fet que li permeté mantenir una activitat continuada durant segles i adaptar-se a les necessitats de cada època.

L'Hospital de la Santa Creu simbolitza, en definitiva, una idea fonamental: la fortalesa d'una societat no es mesura només per la seva capacitat de comerciar, de legislar o de governar, sinó també per la manera com protegeix les persones. Aquesta preocupació pel bé comú completa el model institucional que hem anat resseguint al llarg de la ponència i explica per què la Catalunya baix medieval pogué esdevenir una de les societats més dinàmiques i innovadores del seu temps.

11. ELS GREMIS: MOTOR DE LA SOCIETAT CATALANA MEDIEVAL

Després d'haver recorregut l'evolució de les institucions polítiques, jurídiques i econòmiques, convé recordar que cap d'elles no hauria estat possible sense una societat capaç de sostenir-les. La història no la fan només els governs ni les lleis; la construeixen també les persones, amb el seu treball quotidià, els seus coneixements i els seus oficis. És aquí on la societat catalana mostra una altra de les seves grans fortaleses.

Els gremis constituïren una de les peces essencials d'aquest teixit social. Organitzaven els diferents oficis, vetllaven per la qualitat dels productes, regulaven l'aprenentatge professional i garantien la transmissió dels coneixements de mestres a aprenents. L'accés als graus d'oficial i de mestre exigia superar proves rigoroses, especialment en oficis d'alta responsabilitat, com el dels apotecaris. Aquest sistema, sota la tutela d'institucions com el Consell de Cent de Barcelona, contribuí decisivament al prestigi de les manufactures catalanes. La ceràmica, el tèxtil, la seda, el vidre, l'adoberia, la ferreria o els destil·lats assoliren una qualitat reconeguda arreu de la Mediterrània.

12. COSMOGRAFIA I CARTOGRAFIA

La construcció d'una gran tradició marítima no depèn només dels vaixells ni dels mariners ni de l'utillatge. També requereix coneixement. I, entre tots els coneixements necessaris per navegar, pocs eren tan importants com la cartografia.

Catalunya disposava, des del segle XIII, d'una de les escoles cartogràfiques més prestigioses de la Mediterrània. Les seves cartes nàutiques, els anomenats portolans, representaven amb una precisió extraordinària les costes, els ports, els accidents geogràfics i les rutes marítimes. Eren instruments de treball destinats a la navegació quotidiana i, precisament per aquest ús intensiu, se n'han conservat ben pocs exemplars, malgrat que se'n produïren centenars, probablement milers, per satisfer tant la demanda catalana com la d'altres països mediterranis.

Entre les peces conservades destaca la carta portolana de Guillem Soler, recuperada fa pocs anys per l'Ajuntament de Barcelona després d'haver estat reutilitzada com a material de relligadura d'un llibre imprès l'any 1575. Igualment remarcable és la carta mallorquina d'Angelí Dulcert, datada el 1339, una de les més antigues que han arribat fins als nostres dies i testimoni de l'excel·lència de l'escola cartogràfica mallorquina.

Aquest patrimoni cartogràfic culminaria amb els grans planisferis elaborats pels mestres de l'Escola Mallorquina, especialment els Cresques, que sintetitzaren el coneixement geogràfic del seu temps i es convertiren en una referència per als navegants europeus. Sense aquesta llarga tradició de cosmògrafs i cartògrafs resulta difícil imaginar la preparació tècnica que exigien les grans expedicions oceàniques de la fi del segle XV.

13. LES DRASSANES REIALS I LA INDÚSTRIA NAVAL

Cap de les institucions que hem vist fins ara hauria tingut sentit sense una infraestructura material capaç de convertir el coneixement, el dret i el finançament en realitat. Aquesta infraestructura era la potent indústria naval desenvolupada als ports catalans i, molt especialment, a les Drassanes Reials de Barcelona.

La construcció de galeres, naus i altres embarcacions mobilitzava una activitat econòmica d'una gran complexitat. Mestres d'aixa, calafats, velers, corders, ferrers, fusters, proveïdors de fusta, de ferro, de veles i de queviures formaven part d'un ampli teixit productiu que feia possible la navegació a gran escala. Al voltant de les drassanes es concentrava també tot l'aparell logístic necessari per a l'avituallament, les reparacions, l'armament i l'organització de les expedicions marítimes.

Malauradament, avui coneixem només una part d'aquesta activitat. La desaparició de bona part de la documentació conservada a l'antic Arxiu Reial de Barcelona impedeix reconstruir amb precisió el funcionament quotidià de les Drassanes Reials, que de ben segur hauria aportat una informació extraordinàriament valuosa sobre la construcció naval catalana durant la baixa edat mitjana.

Malgrat això, és evident que una empresa transoceànica com la colombina a la fi del segle XV exigia una llarga experiència en la construcció naval, la navegació i l'organització marítima. A aquest patrimoni cal afegir-hi els coneixements dels cosmògrafs, com Jaume Ferrer de Blanes, i la cartografia dels Cresques i de l'Escola Mallorquina, que situaren els territoris de la Corona Catalana entre els principals centres europeus de ciència nàutica.

14. EL SINDICAT DE REMENÇA

L'últim element d'aquest llarg procés de construcció institucional fou la progressiva emancipació de la pagesia. L'any 1448 es constituí el Sindicat de Remença, una de les primeres organitzacions representatives d'Europa, amb l'objectiu d'obtenir l'abolició dels mals usos.

Testimoni excepcional d'aquell moviment és el *Llibre del Sindicat Remença*, conservat a l'Arxiu Històric de Girona i reconegut per la UNESCO dins el programa Memòria del Món. Hi figuren inscrits més de deu mil pagesos que participaren col·lectivament en aquella reivindicació, un dels exemples més notables d'organització social de la baixa edat mitjana.

Una lluita dura, que va durar més de trenta anys i que, al capdavall, va assolir el reconeixement jurídic del seu estatus com a homes lliures, és a dir que podien escollir on treballar, entre altres drets, un estatus que no tenien en altres països. No ens ha d'estranyar, doncs, que a les Corts de Barcelona de l'any 1493, convocades pel rei Ferran II, el Catòlic, just després de la tornada del primer viatge d'en Colom, es prenguessin disposicions concretes per enrolar pagesos en el segon viatge, entre altres professionals, a fi d'iniciar un procés de colonització, vet aquí un altre argument per reforçar la vinculació de Catalunya a la descoberta.

15. DE LA MEDITERRÀNIA A L'ATLÀNTIC

Quan s'arriba a la fi del segle XV, Catalunya disposava d'un dret propi, d'institucions representatives, d'una banca pública, d'una xarxa comercial internacional, d'una potent tradició marítima i d'una llarga experiència en l'administració de territoris mediterranis com Sicília, Sardenya o Nàpols.

Considerats conjuntament, aquests elements expliquen que les grans empreses oceàniques no apareguin com un fet aïllat, sinó com la prolongació natural d'un llarg procés de construcció institucional, jurídica, econòmica i tècnica desenvolupat al llarg de diversos segles.

Si hi afegim l'experiència de govern de la Corona Catalana, la xarxa comercial mediterrània, el Consolat de Mar, la Taula de Canvi, la cartografia i la indústria naval, apareix el retrat d'una societat extraordinàriament preparada per afrontar els grans reptes oceànics de la fi del segle XV. No és estrany que, després del retorn del primer viatge colombí, fos a les Corts de Barcelona de 1493, on es prengueren les disposicions per fer el segon viatge al Nou Món i les primeres provisions per establir-se als territoris descoberts.

16. CONCLUSIONS

Hem recorregut gairebé cinc segles d'història per veure com, a Catalunya, la força deixà progressivament de ser l'únic fonament de l'ordre polític i fou substituïda pel dret, el pacte i les institucions. De la Pau i Treva sorgiren els Usatges; dels Usatges, les Constitucions; de les Constitucions, les Corts i la Generalitat; i, sobre aquest edifici jurídic i polític, es desenvoluparen el Consolat de Mar, la Taula de Canvi, l'Hospital de la Santa Creu, la cartografia, la cosmografia, la indústria naval i una intensa activitat intel·lectual i científica. Tot plegat configurà una de les societats més dinàmiques de la Mediterrània baix medieval.

Per això, la descoberta del Nou Món, en aquesta perspectiva, apareix com la culminació d'un llarg procés històric de construcció institucional, econòmica i cultural. Més enllà del debat sobre la identitat personal de Cristòfol Colom, el que aquesta ponència ha volgut mostrar és que Catalunya reunia, a la fi del segle XV, les condicions jurídiques, financeres, tècniques i humanes necessàries per concebre i sostenir una empresa oceànica d'aquella magnitud. En aquest sentit, la catalanitat de la descoberta deixa de ser només una qüestió biogràfica per esdevenir una hipòtesi historiogràfica que cal valorar a la llum del conjunt de les evidències. En qualsevol cas l'existència d'un Cristòfol Colom, català, membre destacat d'un llinatge ben conegut de Barcelona, amb un perfil biogràfic vinculat a la navegació, al comerç, a la banca i a les institucions més rellevants de la societat catalana a finals del segle quinzè, fora el colofó més versemblant per cloure aquesta llarguíssima controvèrsia.

AGRAÏMENTS

Voldria agrair a totes les persones que han dedicat el seu talent i competència professional al treball feixuc de recerca de la veritat i el seu compromís amb la catalanitat a l'hora d'esbrinar fets i gent de nació catalana amagats per la censura d'estat darrera el relat oficial. I, en especial a na Gemma Romanyà, impressora, que em va convèncer d'escriure sobre la nostra història sense renúncies, a Jordi Bilbeny, investigador i filòleg, pel seu mestratge imprescindible i a Joan Contijoch, llicenciat en història, pel seu suport i amistat. Així com al Comitè Organitzador i Comitè Científic d'aquest Simposi i a l'Institut d'Estudis Catalans que ens acull.

REFERÈNCIES

Batlle, Carme (1988) *L'expansió baix medieval, segles XIII-XV, vol III de Història de Catalunya*, dir. Pierre Vilar. Edicions 62. Barcelona.

Batlle, Carme i Vinyoles, Teresa. (2002) *Mirada a la Barcelona medieval des de les finestres gòtiques*. Rafael Dalmau, editor. Barcelona.

Batllori, Miquel (1958) *Vuit segles de cultura catalana a Europa*. Editorial Selecta, Club de literatura Selecta. Barcelona.

Bensch, Stephen P. (2000) *Barcelona i els seus dirigents 1096-1291*. Edicions ECSA. Barcelona.

Bilbeny, Jordi, (2026) *Gran manual de la descoberta i conquesta catalanes d'Amèrica segons les fonts documentals catalanes de l'Antic Règim*, Librooks, Barcelona.

Camps i Arboix, Joaquim de (1955) *Verntallat cabdill dels remences*. Editorial Aedos, col Biblioteca Biogràfica Catalana. Barcelona.

Capdeferro i Pla, Josep, Ciencia y experiencia. El jurista Fontanella (1575-1649) i les seves cartes. Barcelona, Pagès Editors, 2012, 680 pp.

Capdeferro Pla, Josep i Serra Puig, Eva, La defensa de les Constitucions de Catalunya: el Tribunal de Contrafaccions (1702-1713) Generalitat de Catalunya, Departament de Justícia, 2014.

Cingolani, Stefano Maria (2015 *La formació nacional de Catalunya i el fet identitari dels catalans (785-1410)*. Generalitat de Catalunya, departament de la Presidència. Entitat autònoma del Diari Oficial i de Publicacions. Barcelona.

Desclot, Bernat. *Crònica*, a cura de Miquel Coll i Alentorn (1951). Editorial Barcino. Els nostres Clàssics Col A volums 62-63-64-66-69-70. Barcelona.

Diversos autors. *Estudis històrics i documents dels Arxius de Protocols.* (EHDAP) (1948-2025) XXXIV volums. Il·lustre Col·legi de Notaris de Catalunya. Barcelona.

Diversos autors (2006) *Lluís Alcanyís, 500 anys*, (inclou en facsímil) *Regiment preservatiu e curatiu de la pestilència.* Ulleye. Xàtiva.

Eiximenis, Francesc (1927) *Regiment de la cosa pública*. Els nostres clàssics. Barcelona.

Ferrer i Mallol, Mª Teresa (2009) Els orígens de la Generalitat de Catalunya (1359-1413). Generalita de Catalunya, Departament de la Vicepresidència, Co·lecció Història i Pensament nº 7. Barcelona.

Ferro, Víctor (1987) *El dret públic català. Les Institucions a Catalunya fins al Decret de Nova Planta*. Eumo Editorial. Vic.

Forcano, Manuel (2014) *Els jueus catalans. La història que mai no t'han explicat*. Angle Editorial, 44 Inspira. Barcelona.

Fort i Cogul, Eufemià (1973) *Catalunya i la Inquisició*. Editorial Aedos. Barcelona.

Gestes dels Comtes de Barcelona i Reis d'Aragó/Gesta Comitum Barchinonensium et Regum Aragonie. Cingolani, Stefano Maria, pròleg i introducció i Álvarez Masalias, Robert, traducció i notes (2012) Obrador Edèndum SL. Santa Coloma de Queralt.

Història de la cultura catalana, vol I *L'Esplendor medieval, segles XI-XV*, diversos autors. Edicions 62. Barcelona.

Junyent, Eduard (1971) *Commemoració mil·lenària del naixement de l'abat-bisbe Oliva Esbós biogràfic*. Publicacions de l'Abadia de Montserrat. Barcelona.

Llull, Ramon (1988) *Llibre de l'Orde de Cavalleria*. Editorial Barcino, Els nostres clàssics, col A vol 127. Barcelona.

Maspons i Anglasell, Francesc (1963) *L'Esperit del dret públic català. Vist a través dels textos legals i de la jurisprudència*.. Editorial Barcino. Col·lecció popular Barcino nº 206. Barcelona.

Mestre i Campí, Jesús (1992) *Diccionari d'Història de Catalunya*. Edicions 62. Barcelona.

Mira, Joan Francesc (2001) *Els Borja, família i mite*. Edicions Bromera. Alzira.

Muntaner, Ramon (1979) *Crònica.* Edicions 62 i "la Caixa". Barcelona.

Peguera, Don Luys de (1701) *Practica, forma, y stil, de celebrar Corts Generals en Catalunya, y materias incidents en aquellas. Dividida en tres Parts. Per lo noble del Consell de sa Magestat en la Real Audientia de Catalunya*. Barcelona.

Riquer, Martí de (2000) *Llegendes històriques catalanes*. Quaderns Crema. Barcelona.

Rovira i Virgili, Antoni (1924) *Història nacional de Catalunya*. Edicions Pàtria. Vols III-IV-V-VI. Barcelona.

Salrach, Josep Mª (1981) *Història dels Països Catalans, dels orígens a 1714 vol I*, coor Albert Balcells. EDHASA. Barcelona.

Salrach, Josep Mª i Duran, Eulàlia (1981) *Història dels Països Catalans, dels orígens a 1714* vol II, coor Albert Balcells. EDHASA. Barcelona.

Salrach, Josep Mª (1987) *El procés de feudalització, segles III-XII*, volum II *Història de Catalunya* dirigida per Pierre Vilar. Edicions 62. Barcelona.

Serra, Eva i Torres, Xavier Història, política, societat i cultura dels Països catalans / Volum 4, Crisi institucional i canvi social, segles XVI i XVII / dir. Eva Serra i Puig, Xavier Torres

Serra, Eva, Les corts de 1701-1702: la represa política a les vigílies de la guerra de successió, article a L'Avenç, 1996.

Sobrequés i Vidal, Santiago (2011) *Els barons de Catalunya*. Editorial Base. Barcelona.

Soldevila, Ferran (1962) *Història de Catalunya*. 2ª ed. Revisada i augmentada. Editorial Alpha. Barcelona.

Soldevila, Ferran (2008), *Jaume I El Conqueridor*, Editorial Base. Barcelona.

Usatges de Barcelona (1933) Rovira i Ermengol, Josep. Editorial Barcino. Barcelona.

Valls i Taverner, Ferran (1930-1933) III *Consolat de Mar*. Editorial Barcino. Barcelona.